BUXORO INQILOBI (1920 YIL): SABABLARI VA OQIBATLARI

Yormuhammedova Muxlisa Muhammadovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu tezisda 1920-yilda yuz bergan Buxoro inqilobining siyosiy va harbiy sabablari, uning amalga oshirilish jarayoni hamda ijtimoiy-madaniy oqibatlari ilmiy-tahliliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda tashqi harbiy aralashuv va ichki ijtimoiy-siyosiy inqirozning o‘zaro bog‘liqligi asoslab beriladi. Tezisda Buxoro shahrining egallanishi jarayonida yuz bergan moddiy, madaniy va insoniy talafotlar manbalar asosida ochib beriladi. Buxoro inqilobini sovet hokimiyatining Markaziy Osiyoda qaror topishidagi muhim, ammo murakkab va fojeali tarixiy hodisa sifatida baholangan.*

Kalit so‘zlar: *Buxoro inqilobi, 1920-yil, Buxoro amirligi, Qizil Armiya, M.V. Frunze, yosh buxoroliklar, sovet harbiy aralashuvi, Markaziy Osiyo.*

Kirish

XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan eng muhim siyosiy voqealardan biri - 1920-yilgi Buxoro inqilobi bo‘ldi. Ushbu jarayon tashqi harbiy bosim va ichki ijtimoiy-siyosiy inqirozning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida yuzaga kelib, mintaqaning keyingi tarixiy taraqqiyotiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

Inqilobning siyosiy va harbiy sabablari

1920-yil yozining oxiriga kelib Rossiya qo‘shinlarining “inqilob” shiori ostida Buxoroga bostirib kirishi muqarrar tus oldi. Bu davrda amir Sayyid Olimxon qo‘shinlari muntazam armiya va beklik lashkarlaridan iborat bo‘lib, ularning texnik va tashkiliy jihatdan zaifligi yaqqol ko‘zga tashlanardi. Amirlik

armiyasi zamonaviy qurollar, aviatsiya va bronetexnika bilan ta’minlangan Qizil Armiya bilan tenglasha olmas edi.

Shu bilan birga, Buxoro amirligi ichida ijtimoiy-siyosiy qarama-qarshiliklar kuchaygan edi. Yosh buxoroliklar va Buxoro kommunistlari amirlik tuzumini eskirgan, islohotlarga yaroqsiz deb baholab, uni ag‘darishni maqsad qilganlar. Aynan mana shu ichki norozilik kuchlari sovet harbiy aralashuviga muhim siyosiy asos bo‘lib xizmat qildi.

Shu ma’noda, Buxoro inqilobi tashqi harbiy bosim va ichki siyosiy inqirozning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida yuzaga kelgan jarayon sifatida namoyon bo‘ladi[1].

Buxoro amirligi XVIII asr o‘rtalaridan boshlab Markaziy Osiyodagi yirik siyosiy tuzilmalardan biri sifatida mavjud bo‘lib, 1868-yildan Rossiya imperiyasining protektorati maqomini olgan edi. Shunga qaramay, amirlar mutlaq monarx sifatida hokimiyatni saqlab kelganlar. XX asr boshlarida Rossiya markaziy hokimiyati amirlikning ichki ishlariga deyarli aralashmagan[2].

1917-yil Fevral inqilobidan so‘ng Buxoro amirligi mustaqillikka erishdi va bu holat bolsheviklar tomonidan ham vaqtincha tan olindi. Biroq RSFSR rahbariyati Buxoro hududida monarxiyani saqlab qolishni emas, balki sovet tuzumini o‘rnatishni strategik maqsad qilib qo‘ydi. 1918 yil mart oyidagi dastlabki urinish muvaffaqiyatsiz tugagan bo‘lsa-da, bolsheviklar bu rejadan voz kechmadilar, balki uni qulay siyosiy vaziyat pishguncha kechiktirdilar[3].

Buxoro amirligiga qarshi harbiy operatsiya Turkiston fronti qo‘mondoni M.V. Frunze boshchiligida amalga oshirildi. Amudaryo bo‘ylab harbiy flotiliya kuchaytirilib, Buxoroning Afg‘oniston bilan aloqalari uzildi. Qizil Armiya tarkibida 7 mingdan ortiq askar, aviatsiya, bronemashinalar va bronpoyezdlar

[1] Фрунзе М.В. Избранные произведения. — М.: Воениздат, 1957. — С. 312–315.
[2] Бартольд В.В. История Бухарского ханства. — Л.: Наука, 1963. — С. 98–104.
[3] Архангельский В. Михаил Фрунзе: биография. — М.: Молодая гвардия, 1970. — С. 187–190.

mavjud edi. Ularga qo‘shimcha ravishda “Buxoro Qizil Armiyasi” deb atalgan inqilobiy otryadlar ham tuzildi.

1920-yil 25-28 avgust kunlari Chorjo‘yda boshlangan qo‘zg‘olon RSFSR tomonidan Buxoro ishlariga ochiq harbiy aralashuv uchun rasmiy bahona bo‘ldi. 29-avgustdan boshlab Qizil Armiya Buxoro tomon keng ko‘lamli hujum boshladi.

Buxoro shahri baland va qalin devorlar bilan mustahkamlangan bo‘lishiga qaramay, sovet aviatsiyasi va og‘ir artilleriya zarbalari natijasida mudofaa izdan chiqdi. 31-avgust kuni shahar ustiga 200 dan ortiq aviabomba tashlandi, natijada misli ko‘rilmagan yong‘inlar yuz berdi.

1920-yil 31-avgust kuni amir Sayyid Olimxon xazinani olib, Buxoroni tark etdi. Bu voqea shahar himoyachilarining ruhiy holatiga kuchli zarba bo‘ldi. 1 sentyabr kuni ertalab hal qiluvchi hujum boshlandi va 2 sentyabrga kelib Buxoro to‘liq egallandi. Ark qal’asi taslim bo‘ldi. Frunze bu haqda Lenin nomiga yuborgan telegrammasida:

“Registon ustida jahon inqilobining Qizil bayrog‘i hilpiramoqda”, — deya xabar berdi[4].

Inqilobning oqibatlari

1920-yilgi Buxoro inqilobi nihoyatda og‘ir siyosiy, ijtimoiy va madaniy oqibatlarga olib keldi. Artilleriya va aviatsiya zarbalari natijasida Ark qal’asining katta qismi vayron bo‘ldi, tarixiy markaz, bozorlari va turar-joy mahallalari jiddiy zarar ko‘rdi. Minorai Kalon ming yillik tarixida misli ko‘rilmagan shikast oldi.

Buxoro va Qarshi shaharlarida kuchli yong‘inlar yuz berdi. Natijada ulkan moddiy boyliklar — oziq-ovqat zaxiralari, ipak, gilam, choy va boshqa tovarlar yo‘q qilindi. Moddiy zarar o‘nlab million rubl bilan baholangan.

[4] Хайдаров М. Бухоро инқилоби ва унинг оқибатлари. — Тошкент: Фан, 1999. — Б. 144–152.

Inson talofatlari bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar e’lon qilinmagan. Biroq manbalarga tayangan holda, janglar va bombardimonlar oqibatida minglab tinch aholi va harbiylar halok bo‘lganini taxmin qilish mumkin.

Shu tariqa, Buxoro inqilobi sovet hokimiyatining Markaziy Osiyoda qaror topishini tezlashtirgan bo‘lsa-da, u mintaqaning eng qadimiy madaniy markazlaridan biri bo‘lgan Buxoro uchun mislsiz moddiy va ma’naviy talafotlar keltirib chiqardi[5].

Xulosa

Buxoro inqilobi 1920-yilda Markaziy Osiyoda sovet hokimiyatining qaror topishida muhim burilish nuqtasi bo‘lib, mintaqaning siyosiy xaritasini tubdan o‘zgartirdi. Ushbu voqea natijasida asrlar davomida mavjud bo‘lib kelgan Buxoro amirligi tugatilib, uning o‘rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. Bu jarayon sovet siyosiy modelining mintaqaga joriy etilishi va yangi boshqaruv tizimining shakllanishiga zamin yaratdi.

Shu bilan birga, inqilob jarayonining asosan tashqi harbiy kuch — Qizil Armiya yordami bilan amalga oshirilgani uning tarixiy mohiyatini murakkablashtiradi. Harbiy amaliyotlar davomida Buxoro shahri va uning atroflaridagi ko‘plab me’moriy obidalar, ijtimoiy va iqtisodiy infratuzilma jiddiy zarar ko‘rdi. Eng achinarlisi, tinch aholi orasida katta qurbonlar bo‘lgani, ijtimoiy hayotning izdan chiqishi va madaniy merosning talafotga uchragani ushbu voqeaning fojeali jihatlarini yanada yaqqol namoyon etadi.

Buxoro inqilobi, shuningdek, mahalliy aholi manfaatlari, milliy o‘zlik va an’anaviy boshqaruv tizimlari bilan sovet mafkurasi o‘rtasidagi keskin ziddiyatlarni yuzaga chiqardi. Bu holat keyingi yillarda mintaqada yuz bergan ijtimoiy-siyosiy beqarorlik, qurolli qarshiliklar va “bosmachilik” harakatining kuchayishiga ham muayyan darajada ta’sir ko‘rsatdi.

[5] Хайдаров М. Бухоро инқилоби ва унинг оқибатлари. — Тошкент: Фан, 1999. — Б. 144–152.

Shu boisdan, Buxoro inqilobini faqatgina siyosiy g‘alaba yoki ijtimoiy taraqqiyot sari qadam sifatida baholash biryoqlama yondashuv bo‘lib qoladi. Uni harbiy zo‘ravonlik, insoniy talafotlar va madaniy merosga yetkazilgan zararlar bilan uyg‘un holda, murakkab va fojeali tarixiy hodisa sifatida chuqur tahlil qilish muhimdir. Bunday yondashuv nafaqat o‘tmishni xolis baholash, balki bugungi tarixiy xotira va milliy o‘zlikni anglash jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Фрунзе М.В. Избранные произведения. — М.: Воениздат, 1957. — С. 312–315.

2. Бартольд В.В. История Бухарского ханства. — Л.: Наука, 1963. — С. 98–104.

3. Архангельский В. Михаил Фрунзе: биография. — М.: Молодая гвардия, 1970. — С. 187–190.

4. Хайдаров М. Бухоро инқилоби ва унинг оқибатлари. — Тошкент: Фан, 1999. — Б. 144–152.